

Kapitel 11

Lag och våld: juridisk rådgivning med människor som sökt skydd i Sverige. En antirasistisk praktik?

Anna Lundberg
& Emma Söderman

En vanlig kväll av juridisk rådgivning i migrationsrättsliga ärenden:

Vi möts utanför en lokal i vår hemstad denna mörka och regniga novemberkväll. Det är inte bara vi (Anna och Emma) som är på väg in i lokalen utan där finns andra aktiva i asylrättsrörelsen som ska till samma möte, och flera ansikten är nya för oss. Där finns även en liten grupp aktivister som ska vara utanför lokalen under mötet. Om det skulle komma en polis eller om de skulle se något som verkade misstänkt, ska de höra av sig till dem som är inne på mötet i lokalen. Mötet för kvällen samlar personer både med och utan uppehållstillstånd i Sverige, och eftersom polisen ökat sin jakt på papperslösa personer, så görs det försök att på olika sätt skydda mötesplatser för personer oavsett legal status. Denna lilla "vaktgrupp" utanför lokalen är ett sådant försök.

*Vi, Emma och Anna, är på mötet för att ge juridisk rådgivning i egen-
skap av aktivister (och Anna, även utbildad jurist) med lång erfarenhet av
att arbeta med migrationsärenden och migrationsrätt på olika sätt. Genom
vår aktivism är vi också en del av en bredare rörelse för migranternas rättighe-
ter, men denna kväll är vår främsta uppgift att samtala med enskilda perso-
ner om deras ärenden rörande uppehållstillstånd.*

*Lokalen är en samlingsplats för många olika grupper och organisationer,
och för kvällens inledande möte är ett större samlingsrum bokad. Flera av
de som kommit till mötet ser vi har sina papper från Migrationsverket med
sig i mappar. Några är barnfamiljer, varav en familj har ett par väskor
med sig. Ett par personer, som deltagit på dessa möten vid tidigare tillfällen,
känner igen oss och kommer fram och säger att de gärna vill ha samtal med
oss kring sina beslut från Migrationsverket och domstolarna. Vi svarar att
vi ska försöka träffas efter den inledande samlingen.*

*Mötet inleds med en samling där information och kunskap delas på
olika språk. Det pratas om var och vilka öppettider som finns för stadens
härbärgen, tips och information ges kring hur man kan gå till väga för att*

eventuellt få lite pengar från socialtjänsten även om man lever som papperslös, samt informeras om att det finns värdekuponger till en secondhandbutik att få i dag. Vi informerar om att vi kommer ge juridisk rådgivning i migrationsärenden i två mindre närliggande rum. Vi har denna dag fått hjälp av en farsi-tolk, som i sin egenskap av tolk och även aktiv i andra grupper som stöttar asylsökande på olika sätt, utöver sin språkkunskap, bidrar med kunskap om asylprocessen och olika rättigheter. Vi säger att vi tyvärr inte har någon tolk till andra språk, utan då får man själv ta med tolk om det behövs. Även telefontolk brukar gå bra säger vi.

När det stora mötet bryts upp i mindre grupper blir det lite rörigt och en stress känns i rummet. Flera ställer sig i kö för att komma fram till personen som har kuponger till secondhandbutiken, några går och tar fika, och flera kommer fram till oss och säger att de vill ha rådgivning. Vi har redan på förhand planerat för att vi ska träffa de två personer som kom fram till oss i början av kvällen, och på en kväll brukar vi inte hinna med mer än tre samtal.

Tillsammans med tolken går vi till det mindre rum där vi ska ha enskilda samtal, och en av personerna vi först träffade kommer in. När vi stänger dörren ser vi att det väntar flera personer utanför.

Vi slår oss ner runt bordet i rummet, och personen som vill prata med oss presenterar sig som Najib. Genom samtalet med tolken framkommer att han talar dari/farsi. Vi frågar om han vill ha tolkning under vårt samtal, vilket han vill. Tolken och vi presenterar oss. Sedan förklarar vi kort utgångspunkterna för de samtal vi har kring migrationsärenden: Vi är där som frivilliga och ingen av oss har djupgående expertkunskap på senaste asylrättslig praxis.⁸² Vi förklarar att inget som sägs under rådgivningen lämnar rummet om inte Najib först godkänner det, det kan vara exempelvis om vi skulle behöva kontakta en advokat med någon specifik fråga.

Under de tre samtal vi har denna kväll berättar besökarna vi möter om en rad problem de har mött i sina kontakter med Migrationsverket. För Najibs del handlar det om att han ska söka asyl igen efter att ha levat fyra år som papperslös i Sverige. Han är nu i väntan på att det tidigare avslaget han fått på sin ansökan om asyl skulle preskriberas, det vill säga att

82 Det vill säga de avgöranden som kommer från Migrationsöverdomstolen eller de rättsliga ställningstaganden som Migrationsverkets rättsenhet publicerar.

utvisningsbeslutet upphör att gälla. Najib beskriver en oerhörd rädsla och oro för att Migrationsverket återigen inte skulle tro på vilka hot och risker för sitt liv han skulle mötas av i Afghanistan. I detta fall handlar rådgivningen om tips inför intervjun, om att skriva ner och öva på att prata om de svåra händelser Najib tidigare varit med om, samt att försöka vara så konkret som möjligt kring varför han inte kan återvända, och även försöka hitta bevis för detta. En annan person, Gholam, även han från Afghanistan, vill prata om möjligheter att skicka in en ansökan om verkställighets hinder (VUT) för att stoppa sin utvisning. Det tredje samtalet är med en kvinna från Bangladesh som berättar om svåra psykiska och fysiska problem, och att hon inte fått tillgång till asylprocessen i Sverige eftersom Migrationsverket hittat hennes fingeravtryck i ett annat EU-land.

Vi har inte vare sig hunnit eller kunnat svara på alla konkreta juridiska frågor i kvällens samtal. I några fall har vi bestämt att vi ska möta personen igen vid nästa tillfälle för juridisk rådgivning och att vi då ska ha kollat upp vissa saker. Med Najib byter vi nummer för att kunna skicka lite tips kring hur han kan förbereda sig för sin intervju på Migrationsverket.

När vi avslutar det sista samtalet ska lokalen snart stängas och låsas för kvällen. Vi går ut från rummet och ser att det kommit fler personer som nu står och väntar. Vi säger att vi tyvärr inte kan prata med någon mer i kväll. En av dem som väntar uttrycker frustration, han har kommit många gånger och väntat men aldrig fått tid för samtal. Vi säger de får komma tillbaka nästa gång. När vi kommer ut i det stora rummet ser vi att familjen med väskorna är kvar. De har ingenstans att ta vägen, ingen plats att sova.

Att arbeta med juridisk rådgivning och information inom migrationsrätt

Vinjetten ovan är tänkt att illustrera utmaningar, frustration och otillräcklighet som uppstår i vårt arbete med juridisk rådgivning och information till människor som genomgår den svenska asylprocessen eller som fått beslut om att de ska utvisas från Sverige. Denna rådgivning går som regel ut på att lyssna på och prata om olika migrationsrättsliga problem, med personer som behöver hjälp i sitt asylärende. Ofta handlar det mer om information och kunskapsutjämning än om att ge konkreta råd.

På olika platser och i olika sammanhang har vi under de senaste 15–20 åren arbetat med juridisk rådgivning på vår fritid. Det har skett i mindre grupper, i större organisationer eller i privata möten med enskilda människor. Gemensamt är att vi gjort detta som en del av vår aktivism för migranternas rättigheter i bred mening. Vi är inte involverade i det som brukar kallas för strategisk processföring – att identifiera ärenden som kan nå framgång i högre rättslig instans och sedan driva dem, och vi identifierar oss inte som rörelsejurister – att som del i ett juridiskt skrä arbete tillsammans med sociala rättviserörelser för en progressiv politik (Al-khamisi 2015, Sager & Kolankiewicz 2022).

Den juridiska rådgivning som vi är involverade i försöker vi synliggöra i vinjetten: Det handlar om små kamper för migranternas rättigheter vilka utgörs av en mängd röriga, ibland motsägelsefulla praktiker. Kamperna inbegriper såväl pragmatiska handlingar för en enskild persons uppehållstillstånd – ett anställningskontrakt eller familjeåterförening – som mer visionära samtal om framtiden (jfr Anderson et al. 2009). Vidare handlar sammanhanget i vilket den juridiska rådgivningen finns om att bidra med kunskap i en mobilisering för tillgång till rättigheter kollektivt, aktioner för att stoppa en deportation, eller en så praktisk sak som att följa med och stötta en person utan uppehållstillstånd som behöver gå till doktorn eller läsa en svenskkurs.

I detta kapitel analyserar vi den juridiska rådgivningen som en antirasistisk praktik. Med antirasism avser vi ett kollektivt engagemang för att avslöja och konfrontera de myriader av sätt som rasism utspelar sig, i relationer, institutioner och strukturer, samt även att formulera och praktisera visioner bortom en rasistisk migrationskontroll (se Krifors et al. kapitel 1). Antirasismen i dag tar formen av rörelser, praxis, kunskap och tankar som beaktar och gör motstånd mot den orättvisa fördelningen av privilegier och materiella resurser, lokalt såväl som globalt. Vår utgångspunkt är att antirasism utan handling är otillräcklig för att betraktas som antirasistisk. Detta eftersom ett aktivt motståndarbete krävs för att avtäcka och bryta ner ett system genomsyrat av rasism, som den nationalstatliga världsordningen och i dess förlängning migrationsrätten är (Ladhani & Sitter 2020). Förhoppningsvis kan vårt kapitel bidra till ett reflekterande samtal om migrationsrättens roll i samhället och juridisk rådgivning som en möjlig antirasistisk praktik.

Vi kommer i det som följer använda begreppet rådgivningens aporier, inspirerade av Hanna Bäckströms diskussion, för att begreppsliiggöra de motsättningar som aktualiseras i stödverksamheter som juridisk rådgivning. I sin doktorsavhandling *Att hjälpa andra* (2020) identifierar och analyserar Bäckström motsägelser, paradoxer och obestämbarhet, *aporier*, i frivilligt socialt arbete. Med utgångspunkt i den franske filosofen Jacques Derridas tankegods, skriver hon att begreppet *apori* fångar att det i frivilligt socialt arbete finns problem som inte går att lösa genom att exempelvis anta en princip eller att inhämta mer kunskap och därför sedan kunna ta ”bättre” beslut. Snarare utgör aporierna en del av själva hjälpankets möjlighet i och med dess inneboende obestämbarhet. Med detta menas att varje situation kräver ett kritiskt reflexivt engagemang, som inte kan undvikas genom beslut baserade på, exempelvis, principiell rättvisa. Det handlar om erfarenheter av att ”hur vi än gör, blir det fel” (Bäckström 2020, 20). Denna ingång resonerar väl med hur vi själva har samtalat och reflekterat kring rådgivningsarbetet. Samtidigt är det viktigt att lyfta, vilket även Bäckström gör, att inte allt i rådgivningen handlar om aporier, utan att det finns konflikter inte minst i relation till (i vårt fall) Migrationsverket och migrationsdomstolarna som är förhandlingsbara och högst konkreta. Som vi försökt beskriva i vinjetten pågår den juridiska rådgivningen också i ett sammanhang av kamp för migranternas rättigheter där förhandlingar och kamper för sociala, ekonomiska och politiska rättigheter är centrala. Det som gör begreppet rådgivningens aporier användbar som ingång i denna text är att det fångar motsägelser som inte går att lösa, och som därför kräver kontinuerligt kritiskt reflekterande. Det är ett sådant reflekterande som vi hoppas kunna bidra till genom denna text.

Den juridiska rådgivningen som vi kommer berätta om görs utifrån vår sakkunskap om migrationsrätt, på frivillig basis. Merparten av vårt engagemang har tagit plats i en större stad i Sverige, där vi i skrivande stund arbetar tillsammans i en mindre rådgivningsgrupp inom ett nätverk som arbetar för rättigheter, tillsammans med migranter eller å deras vägnar.⁸³ Vi har också varit en del av Asylkommissionen, som var ett

83 ”Nätverket” är partipolitiskt och religiöst obundet, en organisation som kämpar för migranternas rättigheter.

gränsöverskridande samarbete mellan kritiska migrationsforskare och asylrättsrörelsen i Sverige.⁸⁴

Vi utgår i det som följer från våra erfarenheter och sätter dessa i samtal med teorier och begrepp som söker förstå rättens roll i samhället generellt, och migrationsrättens roll i samhället i synnerhet. Med utgångspunkt i vinjetten kommer vi försöka synliggöra och diskutera två centrala aporier för rådgivningen: Hur kan man arbeta i sprickorna av migrationsrätten utan att reproducera en rasifierad och kapitalistisk ordning, och hur kan stöd genom en asylprocess se ut? Innan vi diskuterar dessa teman presenterar vi studier av den svenska migrationsrätten i sin tillämpning för att ge en kontextförståelse och svara på frågan vad det är vi förhandlar med, samt försöker göra motstånd mot, när vi arbetar frivilligt med juridisk rådgivning. Därefter beskriver vi tidigare studier av hur juridisk aktivism kan användas för politisk och social förändring. Frågan vad det är som vi förhandlar med när vi ger juridisk rådgivning, sätts sedan i nästa avsnitt i en större politisk och teoretisk kontext genom två inneboende element i migrationsrätten, nämligen dess upprätthållande av rasifierade och kapitalistiska system och dess inslag av våld. I nästa avsnitt, som är kapitlets huvuddel, problematiserar vi den juridiska rådgivningens aporier. Sedan reflekterar vi avslutningsvis över om och varför juridisk rådgivning enligt vårt synsätt kan vara en antirasistisk praktik, trots allt.

Den svenska migrationsrättens rasifierade praktiker

I Sverige är det Migrationsverket som fattar beslut om uppehållstillstånd av olika former, gällande arbete, familjeåterförening, ansökningar om asyl, studentvisum etc. Vi fokuserar här på processen som rör människor som ansökt om internationellt skydd i Sverige, då det är dessa personer vi främst möter i den juridiska rådgivningen.

När Migrationsverket tar beslut om huruvida en person ska få uppehållstillstånd eller ej, ligger bevisbördan på den som har sökt skydd. Det

84 Asylkommissionen var formellt ett samarbete mellan Institutionen för kultur och samhälle, ämnet välfärdsrätt, vid Linköpings universitet och Flyktinggruppernas riksråd, FARR (se <https://liu.se/forskning/asylkommissionen>). Se även <https://asylkommissionen.se/arkivet/>

betyder inledningsvis i asylprocessen att det är den sökande som ska göra sin identitet sannolik, genom till exempel någon form av id-handling eller pass. Därefter åligger det den sökande att bevisa för Migrationsverket – på juridiskt språk ”göra sannolikt” – att hen är hotad av förföljelse i sitt ursprungsland, och framför allt, att hen kommer att riskera förföljelse eller andra grava kränkningar av mänskliga rättigheter vid en eventuell utvisning. Viktigt är att Migrationsverkets bedömning av skyddsskäl är framåtsyftande, det vill säga, vad kommer, sannolikt, hända den sökande om den utvisas?

Forskning om hur den svenska asylprocessen går till i praktiken har pekat på en rad olika problem (se bland annat Asylkommissionens skuggdirektiv 2020). Ett problem rör hur Migrationsverket bedömer om personer som söker asyl är *trovärdiga* (se till exempel Borrelli et al. 2021). I en sådan bedömning är tröskeln mycket hög, visar tidigare studier (Joorman 2019, Noll 2005, Stern & Wikström 2016). Ett exempel är att hbtq+-personer, för att kvala in i kategorin ”legitim flykting”, tvingas framställa en logisk och sammanhängande berättelse om hur och varför de riskerar förföljelse på grund av sin sexualitet, en berättelse som blir föremål för vad som kan kallas en misstänksam bedömning men som antas vara rationell och opartisk. Bedömningar inom asylprocessen legitimeras genom samma politisk-juridiska diskurs som de är sprungna ur, och reproducerar antagandet att statens migrationsbyråkrati, när de tillämpar lagar, verkar rationellt och förutsebart (Joorman 2019).

Sedan år 2006 är det möjligt för den som får avslag på sin ansökan att överklaga Migrationsverkets beslut till migrationsdomstol och sedan i nästa steg till Migrationsöverdomstolen. Utifrån en tanke om rätten som objektiv så skulle detta system med en domstolsprövning stärka den sökandes position då den skulle få möjlighet att framställa sin ansökan inför en ”neutral” domstol. Migrationsverket går i denna process från att vara utredande (också opartisk) myndighet som fattar ett överklagbart beslut, till att bli motpart i en domstolsförhandling. Forskning visar på ett antal problem med den tanke om jämbördighet som denna process bygger på. Livia Johannesson, som bygger sin analys på etnografiska observationer i rättssalar, visar hur migrationsdomstolarna iscensätter en typ av ceremoniell version av administrativ rättvisa i bedömningarna av asylskäl. I något som närmast kan förstås som en ritual döljs det faktum

att grunden för de asylrättsliga bedömningarna är högst osäker. Det vill säga att bedömningar av trovärdigheten i den asylsökandes berättelse, och de framåtsyftande bedömningarna gällande ifall den asylsökande riskerar individuell förföljelse i framtiden, i själva verket inte är en bedömning i sak. Det är snarare fråga om en rituellt ceremoni. Den ceremoniella administrativa rättvisa som migrationsdomstolar därmed iscensätter döljer även systemets inneboende ojämlikhet, där statens representant – den processförare som driver argument för att personen i fråga ska utvisas – har betydligt mer makt, inte minst kunskapsmässigt, än den skyddsökande. Samtidigt är bevisbördan fortfarande även i denna del av processen placerad på den sökande, vilket innebär att det är denna person som måste göra sannolikt att den hotas av förföljelse i framtiden, i stället för att det är statens representant som ska bevisa att den sökande faktiskt har tillgång till skydd i det land som den svenska staten vill utvisa till (Johannesson 2017).

Ojämlikheten i processen kan spåras i de skriftliga domarna: Domstolens avgörande inleds som regel med en sammanfattning av Migrationsverkets tidigare bedömning och argument. Detta återskapar ett underläge för den asylsökande, något Joorman beskriver som ett uttryck för ”den institutionaliserade maktobalansen” i migrationsrätten (Joorman 2019). Denna obalans har förstärkts under senare år i Sverige (först genom en tillfällig begränsningslag som sedan sommaren 2021 till stor del är permanentad), då lagstiftningen som helhet är mer restriktiv genom att vissa skyddsgrunder tagits bort, rätten till familjeåterförening kraftigt begränsats och tillfälliga uppehållstillstånd numera är huvudregeln (se Elsrud et al. 2021). Vi har under senare år kunnat följa en utveckling där människors skyddsbehov alltmer kommer i skymundan. Restriktiviteten märks i antal beviljade beslut: 60 % fick uppehållstillstånd år 2016 att jämföra med endast 27 % år 2019 (SOU 2020:46: 488). Parallellt har den offentliga debatten handlat allt mindre om hur människor ska kunna beredas en fristad och allt mer om Sveriges behov av effektiva gränskontroller. Utan några stora protester har möjligheten till permanent uppehållstillstånd och familjeåterförening kunnat inskränkas och villkoras via prestationer på arbetsmarknaden, något som i sin tur skapat incitament för att acceptera undermåliga arbetsvillkor. Egen försörjning har gjorts till villkor för permanent uppehållstillstånd

och/eller att få återförenas med nära familjemedlemmar. Att försörjningsansvaret för familjen i många fall redan tas, även så länge de är kvar i hemlandet, glöms bort i debatten. Vidare har lagstiftningen också försämrat asylsökandes möjligheter att få tillgång till boende och ekonomiska bidrag. Sammantaget löper en asylsökande mer risk för att leva under svåra ekonomiska och sociala villkor, utesluten från även de mest grundläggande välfärdsrättigheterna, samtidigt som den institutionella maktobalansen kvarstår.

I detta ojämlika system som vi beskrivit ovan arbetar vi med juridisk rådgivning. Man kan fråga sig varför vi gör det. I följande avsnitt diskuterar vi denna fråga med hjälp av tänkare och aktivister som sätter juridiken och migrationsrätten i ett sammanhang av möjligheter och begränsningar med rätten som verktyg för social och politisk förändring.

Att verka i sprickorna – hur har aktivister arbetat med juridiken som verktyg för social och politisk förändring?

Rättssystemet i Sverige vilar på en rättspositivistisk grund (Sandgren 2006: 533). En sådan grund präglas av tron på en värderingsfri hållning där rätten förstås som en neutral och sluten aktör, skild från övrig samhällsdebatt och politik. Dessa antaganden har nyanserats och utvecklats av forskare som intresserat sig för, bland annat, utomparlamentariska rörelers påverkan på rätten (Gustavsson & Vinthagen 2011), eller mer övergripande frågor om hur rätten kan användas i frigörande syfte, antingen på så sätt att domstolen används som arena eller genom att juridiken används som medel (Mathiesen 2005:173, se även Kolaniewicz & Sager kapitel 13), eller genom samarbeten mellan rörelser och professionella jurister (Gustavsson & Vinthagen 2011:642). Under 1970- och 1980-talen var den rättssociologiska debatten i nordiska länder om relationen mellan social förändring och rättslig reglering intensiv och involverade många forskare inom såväl rättsvetenskap som rättssociologi (Eriksson 1979, Hydén 1982). En ”rättsoptimistisk kamp” tog form vid den här tiden som gick ut på att ta den välfärdsrättsliga lagstiftningen ”på orden”, det vill säga orden som manifesterade löften inom arbets-, jämställdhets- och sociallagstiftningen (Gustavsson & Vinthagen 2011:642). Antirasism var dock inte någon stor fråga i Norden, och är

det inte heller i den nutida kampen mot orättvisor. Frånvaron av diskussioner kring rasism har förklarats med att europeisk rättskultur, inklusive den rättsvetenskapliga forskningen i europeiska länder, bär på en ängslan för att tala om rasistiska element i lagstiftning och rättstillämpning:

The fear is that by referring to race one might be implicitly and normatively recognizing the existence of different human races from the scientific viewpoint. Even when the social construction of race is acknowledged, it only serves as an argument that therefore race is not real and must be rejected (Möschel 2011:1651).

Rasism, diskriminering och rasistiska motiv har följaktligen med få undantag (se exempelvis Brännström 2018) inte erkänts som ett bredare europeiskt problem. Även Skandinavien framstår som immunt mot fenomenet (Möschel 2011:1654). Medan forskare i Syd- och Nordamerika inom kritisk rasforskning (*critical race theory*) har visat att juridiken är delaktig i rasförtrycket och har belyst konsekvenserna av detta i vår samtid har denna uppgift ännu inte i någon stor utsträckning intresserat forskare i europeiska länder. Forskningen har, tvärtom, till och med bidragit till trenden att ”avrasifiera” Europa (Möschel 2011).

Under senare år har vi kunnat se en ny tendens, bland annat genom att rörelser vuxit fram som aktivt använder sig av rätten för att driva frågor för att göra motstånd och som ett sätt att försöka skapa ett mer rättvist samhälle, med en uttalad antirasistisk agenda (Al-khamisi 2015, Sager & Kolankiewicz 2022, Kolankiewicz & Sager kapitel 13, Abdullahi kapitel 10). I en artikel baserad på intervjuer med rörelsejurister och andra som arbetar med juridisk aktivism i en svensk kontext ställer Maja Sager & Marta Kolankiewicz (2022) frågor kring dilemman, och vad som står på spel, när man använder juridik för att driva på för en antirasistisk progressiv politik, antingen i individuella ärenden eller i kollektiva samarbeten. Ett talande resultat i studien som knyter an till vår egen erfarenhet av juridisk rådgivning är att intervjupersonerna lyfter fram en ambivalens avseende rätten som politiskt verktyg. Hur de adresserar sin juridiska aktivism i ljuset av denna ambivalens är ett genomgående tema i intervjupersonernas svar. Sager och Kolankiewicz (2022) identifierar tre sätt på vilka progressiva rörelser använder rätten:

1) som ett verktyg bland många olika strategier för social och politisk förändring, där rättens arena förstås som "ett nödvändigt ont" (s. 17), 2) som ett sätt att få uppmärksamhet och synliggöra orättvisor rörelsen vill förändra, 3) utifrån en syn på att kunskap om rätten och rättssystemet är en kunskap som ger makt så kunskapsutjämningar och informerar rörelser om marginaliserade gruppers juridiska rättigheter. I kapitel 13 i denna antologi utvecklar Kolankiewicz & Sager sin analys av antirasism i ett rättsligt sammanhang och visar hur även rätten kan användas som självförsvar, eller som ett sätt att testa dess princip om likhet inför lagen. Även om det blir en förlust på juridikens arena kan mobiliseringen innan, under och efter en rättegång bygga viktiga solidariska allianser för antirasistiska kamper (Abdullahi kapitel 10).

Aktivism med juridiken som verktyg har även analyserats på ett för oss intressant sätt, i helt andra kontexter än den svenska. Ett exempel är i en nyutkommen avhandling (Sundkvist 2022) om den egyptiska postrevolutionära frihetskampen bland feminister mellan åren 2013 och 2019. Sundkvist problematiserar i sin avhandling juridisk aktivism under den repressiva tidsperiod som inföll i det postrevolutionära Egypten. Kampen för rättigheter, det vill säga referenser till och brukandet av rättslig reglering (i detta fall den egyptiska konstitutionen) som hjälpmedel i en feministisk frihetskamp, tog olika form beroende på vilka (juridiska och andra) vägar den etablerade politiken tog, förklarar Sundkvist. I tider av repression kan de juridiska vägarna för förändring fungera som en katalysator, menar Sundkvist. Inte minst kan juridiken, när det står klart att den inte fungerar, verka frigörande genom att driva på och bana väg för nya nödvändiga vägar: "om man försöker allt inom systemet och det inte fungerar, då börjar man tänka utanför systemet" (Sundkvist 2022:36, med hänvisning till en intervju under fältarbete).

Inom feministisk rättssociologisk forskning har juridisk aktivism och rättslig mobilisering diskuterats under lång tid, ofta genom frågan om juridik över huvud taget kan användas för att motverka patriarkala strukturer. Ett grundläggande antagande i dessa diskussioner är att lagstiftning tenderar att kodifiera kvinnors och marginaliserade minoritetsgruppers underordning. Wendy Brown, som genom en foucauldiansk analys förstår maktens disciplinerande såväl som dess produktiva funktioner, diskuterar hur lagstiftning dels förmår människor att handla

(eller att avstå från handling) på vissa specifika sätt, dels är produktiv genom att den skapar sina egna subjekt. Disciplineringen för med sig att när olika grupper, på basis av en kollektiv identitet, gör anspråk på erkännande – närmare bestämt bekräftelse genom juridiska rättigheter, så leder det till att *statens disciplinerande makt utvidgas*. Jämsides leder det subjektsskapande inslaget till att rättighetskamper som är framgångsrika genom att juridiska rättigheter faktiskt kommer till stånd, till att nya specifika *grupper av rättighetsbärare konstitueras*, samtidigt som andra grupper exkluderas. Detta är inte nödvändigtvis ett problem så länge vi fortsätter att problematisera rättighetskamper och deras utfall, det vill säga att vi noga undersöker och reflekterar kring vad kamperna åstadkommer i form av inkludering, exkludering och andra oanade effekter. En tredje reflektion från Browns sida rör den legalstrategiska *formen* för kampen. Eftersom den juridiska aktivismen arbetar med lagstiftning och/eller med rätten som arena, det vill säga att utöka eller använda rätten för progressiva syften, så främjas vissa strategier i kampen, närmare bestämt de som fokuserar på rättsliga arenor. Andra strategier kan gå obemärkt förbi. Brown menar att ju mer sociala resurser och mindre social och politisk utsatthet individer eller grupper har med sig i utövandet av och anspråken på rättigheter, desto mer makt kommer utövat att ge (Brown & Halley 2002:423). Lagstiftning om rättigheter är inte något som på ett självklart vis skyddar mot statligt eller andra former av maktutövande. Rättigheter kan genom sin avpolitiserande verkan både legitimera och reproducera staters maktutövning.

Vad ska då aktivister som använder juridiken som verktyg göra? Frågan diskuteras av Brown och Halley i boken *Left Legalism/Left Critique* (2002). Deras förslag är att feminister bör engagera sig i kollektiva sammanhang som vårdar intellektuella och gränsöverskridande politiska samtal, och ge näring åt nya allianser. Ett sätt att förstå hur sådana allianser kan uppstå är att fundera utifrån *politics of care*. Begreppet, som på svenska kan översättas till *politisk omsorg*, bidrar till att synliggöra vikten av de relationer som skapas genom mobilisering, samt vikten av omsorg i och genom dessa. För att våga och orka, samt känna motivation till, att agera i kollektiv politisk organisering behövs inte endast politiska visioner och mål, utan också arbete som handlar om att utveckla och fördjupa relationer mellan (potentiella) medlemmar i en organisation (se exempelvis Santos 2020).

Vad kan vi lära av dessa reflektioner om politisk omsorg och gränsöverskridande solidaritetsarbete? Hur kan denna tidigare forskning – och reflektionerna kring att arbeta med juridik för att verka antirasistiskt – förstås i ljuset av rättens inneboende rasistiska och våldsamma element? Innan vi återkommer till dessa frågor tar vi oss i följande avsnitt an det större sammanhanget inom vilket rätten existerar. Det rör sig om att förstå den samtid som migrationsrätten existerar inom, och hur den, förutom att bygga på och reproducera våld och rasism och begränsningen i att endast kunna erkänna rasism som undantag från en i övrigt jämlik ordning, även är en produkt av och i en rasifierad kapitalistisk ordning. Att förstå samtiden inom vilken rätten existerar är av vikt för att fördjupa analysen av vårt arbete i den juridiska rådgivningen och de aporier vi brottas med.

Juridisk rådgivning som förhandling med, och motstånd mot, den våldsamma och rasistiska migrationsrätten

När Europa fortsätter att öppna sina gränser för varor – diamanter, olja, uran, coltan – som utvinns på grund av drivkrafterna i en kapitalistisk världsordning, framkallar de våldsamma europeiska gränskontrollerna samtidigt livsfarliga resvägar för människor som flyr i kölvattnet av imperialistiska och kapitalistiska system/krafter. Under 2018 och 2019 dog så många som 4 184 migranter i Medelhavet, vilket utgör 40 procent av gränsdöden över hela världen. Det motsvarar nästan sex dödsfall varje dag. International Organization for Migration (IOM) kallar Medelhavet för ”världens dödligaste gräns”, mot bakgrund av att 33 761 människor har dött eller försvunnit mellan 2000 och 2017. Hela 90 procent av de som försökte ta sig över havet var från Afghanistan, Bangladesh, Eritrea, Irak, Nigeria, Pakistan, Somalia, Sudan, Syrien och Gambia (s. 210).

Detta längre citat har vi lånat från boken *Border and Rule* (2021) av aktivisten Harsha Walia där hon diskuterar hur de våldsamma gränskontrollerna i vår samtid och staters ekonomiska intressen hänger samman.

Walia visar med empiriska exempel från olika delar av världen att gränskontroller är ett verktyg för styrning av befolkningen och för att

producera och upprätthålla rashierarkier. Gränskontroller utgör krafter för att reproducera sociala och rasmässiga hierarkier, och de tar sig uttryck i att människor deporteras eller hindras från att ens kunna lämna in en asylansökan (exempelvis genom så kallade pushbacks⁸⁵), genom inre utlänningskontroll av såväl polismyndigheter som välfärdsinstitutioner, genom att migrantarbetare görs sårbara för exploatering p.g.a. migrationskontroll samt genom den allmänna debatten om migration och dess tydliga rasistiska förtecken (Walia 2021:78).

Dessa krafter, eller tekniker, menar Walia är nära sammanlänkade med en kapitalistisk världsordning. Kapitalism och dess förbrukning av resurser i syfte att maximera vinst *skapar* de omständigheter som gör att människor inte ser något annat val än att migrera: klimatkatastrofer, krig, våld och korruption etc. Samtidigt som fler människor tvingas lämna sina hem, på grund av orsaker relaterade just till det kapitalistiska systemet, har gränskontrollerna blivit mer restriktiva. Detta skapar en mycket osäker och farlig situation för migranter. Ett annat uttryck för gränskontrollerna är gränskontrollindustrins virtuella ”murar”. Denna industri omsätter biljontals kronor varje år. Det handlar om kostsam elektronisk övervakningsteknik, automatiserat beslutsfattande, prediktiv dataanalys, mjukvara för ansiktsgenkänning och biometrisk system som testas på migranter och flyktingar (Walia 2021: 122, Bigo 2014).

Sammanfattningsvis så framträder en ordning där migranter alltid verkar ha flytt av fel orsak, är för många och är för olika/annorlunda, och föreställningar om att migranter i det långa perspektivet riskerar att hota ordningen i höginkomstländer etableras (se Achiume 2019). Denna ordning har även lyfts fram i relation till den svenska asylrätten genom problematiseringar av distinktionen mellan ”illegitima utvisningsbara personer” och ”legitima flyktingar”. Studier av förhållanden då människor flyr på grund av hunger visar att detta inte sker för att det saknas mat, utan för att människor saknar tillgång till den, och det är en politisk fråga (Joorman 2019: 31). Flera forskare har problematiserat gränsdragningen mellan ekonomisk utsatthet som skäl för påtvingad migration – om man så vill massiva förnekanden av ekonomiska, sociala

85 Se till exempel ECCRE:s kritik mot denna praktik som sker i flera olika länder, <https://www.ecchr.eu/en/glossary/push-back/> hämtad 2022-06-14.

och kulturella rättigheter – å ena sidan, och politiskt förtryck av individer som skälet till påtvingad migration å den andra. Dilemmat med kategorin flykting och/eller ekonomisk migrant löses inte lätt genom exempelvis en utvidgning av kategorin flykting till att omfatta fler skyddsbehov (t.ex. skyddsbehov p.g.a. svält). Detta eftersom sådana argument och eventuella rättsliga åtgärder inte adresserar det grundläggande problemet med att människor som söker skydd ses som främlingar med illegitima krav på lika rättigheter (Achiume 2019).

Hur är då de migrationsrättsliga regelkomplexen sprungna ur detta rasifierat kapitalistiska system och hur är det kopplat till vårt rådgivningsarbete?

Migrationsrättsforskaren Catherine Dauvergne har fastslagit det uppenbara, nämligen att om den migrationslagstiftning – fundamental för att människor på flykt ska kunna beredas en trygghet – som kategoriserar människor som utvisningsbara inte hade existerat, så hade människor inte behövt råd och information när de tagit emot beslut om utvisning (Dauvergne 2016). Att vissa människors rörelse över nationsgränser förstås som kriminella handlingar i vår samtid, har med den moderna konstruktionen av staten i en kapitalistisk världsordning att göra. Att människor rör sig över geografiska områden är inte något nytt, genom människans historia har förflyttning över land och hav varit en central erfarenhet (se Yuval Harari 2015). Däremot är de kontroller av denna rörelse som följer av rättslig reglering ett modernt fenomen, där de relationer som grundlades under kolonialismen formar såväl dagens migrationsmönster som den våldsamma och alltmer rörliga kontrollen av migration (Balibar 2002, Hansen & Jonsson 2015, Mezzandra & Neilson 2013).

Inte bara migrationsrättens funktion att kontrollera nationalstatsgränser gör den våldsam. Det är också våld som ett grunddrag i moderna rättsordningar som gör asylrätten så våldsam. Walter Benjamin har i en berömd essä *Försök till kritik av våldet* analyserat detta förhållande, att all juridik bär på ett våldselement. Han beskriver med avstamp i sina betraktelser från 1921 i Tyskland, att något är murket i rätten: ”Det har gått mask eller förruttnelse i rätten, något som utdömer och ruinerar den på förhand. Rätten är dömd, ruinerad, stadd i ruin, ruinerande ...” (Benjamin 1921). Citatet uttrycker den frustration, ilska och uppgiven-

het som ofta präglar de samtal vi har om arbetet med juridisk rådgivning. Benjamin skrev sin essä under en tidsperiod då den verkställande makten, framför allt polisen, stegvis och utan att det föranledde några större protester, tog över alltmer av den lagstiftande makten i Tyskland, genom om- och nytolkningar av olika lagregler. På detta sätt urholkades den för demokratiska system så fundamentala maktdelningsprincipen, som skulle säkerställa att den lagstiftande och verkställande makten hålls isär. Den samhällsutveckling Benjamin betraktade i sin essä skulle stegvis visa sig urholka de tyska demokratiska institutionerna och bidra till nazisternas maktövertagande i Tyskland år 1933. Benjamins reflektioner bidrar till ett synliggörande av hur juridisk rådgivning alltid är en förhandling med en våldsam statsmakt. Juridisk rådgivning rör sig inom ett område som genomsyras av statligt våld, vilket också är ett uttryck för hur rätten (och staten) i bredare mening vaktar sin egen existens.

En viktig utgångspunkt hos Benjamin är att varje statsmakt är våldsam. Detta förklarar han med att alla stater skapas genom våld, såsom erövringar, revolutioner, utbrytningar. Statsmakten är samtidigt också alltid under hot, närmare bestämt hotet om det omstörtande våld som låg till grund för dess existens. Statlig maktutövning är därför alltid potentiellt våldsam. Mer än så, menar Benjamin, har all lagstiftande verksamhet en våldsam stomme genom att statsmakter har monopol på legitimt våldsutövande och alltid, genom detta monopol, kan tillgripa våld. Samtidigt fördömer staten våldshandlingar mellan enskilda. Som samhällsmedborgare är vi underkastade ett hot om våld om vi inte efterlever lagen. Denna omständighet – hotet om statligt våld för den som bryter mot lagen – är paradoxal eftersom staten så att säga använder samma medel (våld mot den ”kriminelle”) som staten menar är anledningen till att ”den kriminelle” bör straffas (på grund av att den begått någon våldshandling). Något som ytterligare komplicerar statens upprätthållande av sin egen maktposition genom våld är att staten använder våld inte endast för att straffa individer som begått lagbrott mot en annan människa, utan också för att skydda privat egendom och företagens vinstintresse.

På samma sätt som rätten alltid bär på ett våldsinslag är rasism djupt integrerad i lagen. Detta hindrar inte lagstiftande församlingar från att framställa rätten som uppenbart oförenlig med rasism (se Fitzpatrick

1987). I idealet om en opartisk rättsordning är tanken att juridiken säkerställer att ovidkommande hänsyn inte får någon betydelse; det är hela idén med likhet inför lagen.

Samtidigt som detta antagande om rätten som opartiskt ”likabehandlande” är starkt i Sverige så är rasistiska hierarkier inneboende i den rättsstatliga principen om likhet inför lagen. Att det är så har att göra med juridikens grunddrag. För det första bygger rätten på och bekräftar synen på rasism och dess uttryck som *undantagsfall*. Undantaget, det exceptionella, tjänar som referenspunkt för att befästa normens stora dygd (Fitzpatrick 1987: 121 f.). *Regeln* är att alla är lika. Lagen kan därför aldrig vara radikal, det vill säga att den aldrig kan komma till rätta med roten till en rasistisk struktur, eftersom lagen i sig är ett uttryck för den etablerade rasifierade maktordningen. De samhällsstrukturer och processer som verkar på olika samhällsområden och som tillsammans skapar och återskapar sociala och rasifierade hierarkier, påverkar såväl skapandet av som användningen av rättsregler (se t.ex. Kolankiewicz & Sager kapitel 13). Samtidigt förblir utgångspunkten att rätten ska kunna lösa detta problem.

I relation till det område vi diskuterar i denna text, rådgivning om migrationsrätt, så synliggör resonemangen om rättens begränsningar och konservativa karaktär att kampen för migranternas rättigheter bör bedrivas inom en rad olika områden, och inte endast med juridiken som verktyg. Kampanjer för lagändringar för att förbättra möjligheter till uppehållstillstånd, exempelvis, är viktiga då de kan förändra livet och vardagen för enskilda och grupper; samtidigt kan de inte komma åt orsakerna till den våldsamma behandlingen av människor som kategoriserats som migranter.

Att arbeta med och i sprickorna – den juridiska rådgivningens antirasistiska element

Utifrån våra teoretiska ingångar har vi identifierat två teman vi tror kan bidra till ett reflekterande samtal om vad juridisk rådgivning är, kan och bör vara. Första temat kan beskrivas som att arbeta i sprickorna av en rasifierad kapitalistisk ordning och det andra temat som att slå följe genom gränsbyråkratin.

Tema 1:

Att arbeta i sprickorna av en rasifierad kapitalistisk världsordning

De senaste åren har vi gett rådgivningen tillsammans med ett nätverk för migranters rättigheter, där personer som sökt rådgivning kunnat komma "drop-in" på vissa tider. Ibland bokar vi in personer till kommande rådgivning om vi till exempel får frågor vi inte kan svara på utan ska försöka reda ut och återkomma om. Denna situation betyder att de som vänder sig till rådgivningsgruppen ofta inte vet säkert om de kommer att kunna få rådgivning eller inte. Försök att få tillgång till juridisk rådgivning kan således innebära en oviss och ibland utdragen väntan, som vi beskrev i den inledande vinjetten, detta eftersom de/vi som håller i rådgivningen har begränsat med tid och resurser.

Det är också ofta så att en person som söker sig till juridisk rådgivning kan beskriva en fruktansvärd situation, men där det inte finns något stöd att få inom juridikens ramar. Många samtal slutar med att vi förklarar att det är mycket svårt att göra något för personen inom det juridiska ramverket. Att de förutsättningar som ramar in juridisk rådgivning grundas i ett system som är rasistiskt och våldsam är förstås inte någon tröst. Ändå både skapar och begränsar detta system vad vi har att arbeta med för att stötta människor i deras kamp för att få tillgång till ett uppehållstillstånd. Här handlar det till exempel om att förklara vikten av att framstå som trovärdig, men även om att ibland förklara att även om vi vill att personen ska få stanna i Sverige så ryms de skäl som personen berättat för oss om inte inom ramen för det som erkänns som skyddsgrunder i nuvarande lagstiftning. Vidare, med de förändringar av migrationslagstiftningen vi tagit upp ovan, kopplas permanent uppehållstillstånd och familjeåterförening numera till förmågan att arbeta, varför rådgivningen kan handla om att gå igenom exakt vilka detaljerade villkor en anställning måste uppfylla för att leda till uppehållstillstånd. Det handlar således inte om någon subversiv verksamhet, utan om att navigera i det landskap rätten tillhandahåller, med alla de begränsningar och det inneboende våld vi beskrivit. Samtidigt så kan vårt arbete måhända förstås som en strategi av att försöka utjämna den makt som rätten har över skyddssökande människors liv. Genom att tillsammans söka detaljerad kunskap om olika villkor och förutsättningar för uppehållstillstånd, och att gå igenom, förklara och förbereda för asylprocessens olika steg, så kan

vi förhoppningsvis bidra till att förmedla lite av den makt rätten besitter tillbaka till dem vars liv och framtid hänger på det beslut rätten tar (jfr Sager & Kolankiewicz 2022). De små råden och kunskapsutjämningen har inte någon stor betydelse, men om vi förhindrar att en person utvisas, ser till att en person vinner ett asylärende, hjälper en person som är fångad i systemet att hitta styrka för att ta sig igenom dagarna, så är det en materiell seger, om än liten. Det blir en knapp men direkt framgång som ger återklang i våra samhällen, uppmuntrar dem som redan deltar och inspirerar andra att engagera sig. Detta tror vi stärker arbetet för migranternas rättigheter som helhet.

Den juridiska rådgivningen sker på frivillig basis, vilket innebär begränsade ekonomiska resurser: Att anlita en professionell jurist efter ett slutgiltigt avslag innebär i de flesta fall en egenkostnad på över 1 000 kronor i timmen. Att de personer som vi träffar ofta måste stå för den kostnaden själva beror på att något offentligt finansierat professionellt stöd inte utgår till den som har ett lagakraftvunnet utvisningsbeslut i Sverige. Lagstiftningen innebär att den som behöver en ny prövning på grund av nya omständigheter, men inte kan betala en professionell jurist, antingen själv måste lära sig det komplicerade regelverket eller ta hjälp av frivilliga. I kombination med de små frivilliga resurser som finns, betyder detta att kategorier av ”önskvärda och oönskade” som Walia skriver om onekligen reproduceras, bland annat eftersom frivilliga ibland väljer bort att driva ärenden som inom det juridiska ramverket framstår som omöjliga att vinna framgång i (andra typer av stöd kan då bli aktuella), eller att det ibland också kan finnas risk att förvärpa en persons ställning i asylprocessen genom att lämna in exempelvis en ny ansökan.

Även om det inte är avsikten från vår sida så finns risken att en liknande kategorisering av oönskade migranter som Migrationsverket gör, reproduceras i sammanhanget med den juridiska rådgivningen. Harsha Walias budskap är med andra ord svårt att följa: att arbete för migranternas rättigheter inte bör stödja kategorier av önskvärda eller icke önskvärda, förväntningar på tacksamhet eller assimilering, gester av barmhärtighet, kommodifiering av arbete till förmån för kapitalackumulation, eller gränskontroller som legitima institutioner för styrning.

Det finns många situationer där vi mött personer vars problem inte går att ”översätta” till ett problem inom nuvarande juridiska ramar. När

utrymmet för juridiska möjligheter att utkräva sina rättigheter inom ett juridiskt system krymper, som de gjort alltmer i Sverige, inte minst genom den nya migrationslagstiftningen från sommaren 2021, krymper också möjligheterna att med juridiken som verktyg arbeta för migranternas rättigheter. De juridiska vägarna för att avhjälpa den djupt orättvisa och förfärliga situation som många som vänder sig till den juridiska rådgivningen befinner sig i, har begränsats alltmer under senare år. I vinjetten beskriver vi hur rädd Najib är för att ännu en gång inte bli trodd, och Gholams långdragna väntan på att få skydd från kriget i Afghanistan. Till detta kommer det som vi tagit upp ovan, att fattigdom och obefintliga möjligheter att leva ett värdigt liv vid en utvisning till ursprungsland inte utgör grund för att få skydd i Sverige. Som vi påtalat så sker juridisk rådgivning i ett sammanhang med annan aktivism för migranternas rättigheter, det vill säga, det finns en förståelse och en praktik som är väl medvetna om juridikens begränsningar. Samtidigt så innebär en asylprocess med en positiv utgång i form av ett uppehållstillstånd en möjlighet till ett mer fritt liv för de som sökt skydd, och den är därför svår att överge.

Att använda sig av rätten trots dess inneboende våldsamhet samt oförmåga att erkänna strukturell rasism, kan läsas som en *apori*. Hur gärna vi än skulle vilja kan vi inte överge rätten eftersom enskilda beslut villkorar människors liv i grunden, samtidigt som rådgivningens praktik inte kan verka utanför rättens begränsningar. Men kanske kommer denna apori att förändras – i och med nuvarande restriktiva lagstiftning är vi i någon mening mer nära det tillstånd som identifierades av de egyptiska aktivisterna: att användningen av lagen under tider av mycket restriktiv migrationslagstiftning skapar en medvetenhet och ett behov av annan form av politisk praktik.

Tema 2:

Att slå följe genom gränsbyråkratin

Under de samtal vi för med personer om deras asylprocess och ibland även konkreta erfarenheter av våld som negligerats av Migrationsverket, bekräftar vi, så gott det går, vad personerna berättar om, genom vårt kroppsspråk, genom följdfrågor eller genom att upprepa vad personen berättar. Erfarenheter, både av våld från Migrationsverkets sida och/eller av påtvingad flykt, svåra flyktvägar etc., menar vi är viktiga att lyssna till.

I relation till juridikens potential, så kan det i sådana samtal ibland framkomma någon liten detalj, en ny omständighet som kan vara av vikt för en ny asylansökan. Att lyssna ser vi också som ett viktigt sätt att försöka ge någon form av erkännande av personens upplevelser av den våldsamma gränsbyråkratin, även om detta erkännande förstås inte räcker.

Utöver att informera och att öva inför mötet med Migrationsverkets handläggare är att stå kvar, slå följe om man så vill, viktigt i den juridiska rådgivningen. Som en följeslagare, samtalspartner, någon som kan hjälpa till att söka svar på frågor efter hand som de dyker upp. Här ingår också i många fall viktiga samtal om hur man kan svara på frågor från Migrationsverket – frågor om vad som skulle hända vid ett återvändande utan att uppfattas som spekulativ och kalkylerande. En sökande får nämligen inte framstå som beräknande när hen ska försöka övertyga Migrationsverket. Samtidigt måste hen göra sannolikt att det finns risk för förföljelse i framtiden om hen skulle skickas tillbaka.

Berättelsen (om tidigare erfarenheter) ska vara sammanhängande och detaljerad. Mot denna bakgrund tränar vi tillsammans på frågorna Migrationsverket kan komma att ställa: frågor om tidpunkter, avstånd mellan platser, hur det ser ut på olika geografiska platser i det tidigare hemlandet, vilka nätverk som en person kan komma i kontakt med och detaljerade beskrivningar av hotbilder. För en person som varit med om fruktansvärda händelser, men aldrig pratat högt om dessa, är det värdefullt att förbereda sig på att sätta ord på dessa på ett sätt som blir begripligt inom den svenska asylprocessen.

Samtidigt riskerar dessa förberedande samtal att reproducera den våldsamhet som finns i asylprocessen, på så sätt att även rådgivningssituationen kan kräva att en person delar med sig av svåra, privata trauman. Ofta i dessa samtal uppstår en känsla hos oss att det är fullkomligt vidrigt att människan framför oss måste berätta detta för oss, på detta sätt under dessa omständigheter. För att förmedla en slags känsla av gemensam strävan mot ett orättvist system, pratar vi ofta, i rådgivningssituationen, om hur orättvist systemet är. Det finns således även här en apori, ett olösligt dilemma. Människor behöver stöttning i att förbereda sig för vad kontakten med Migrationsverket innebär, och på vilka sätt de behöver berätta (detaljerat, kronologiskt) för att betraktas som trovärdiga. Samtidigt innebär denna förberedelse att befinna sig inom ett orättvist system

och i någon mening acceptera detta. Förberedelserna innebär också att begränsa vårt möte och samtal, ett möte som bidrar till att reproducera föreställningar om hur en trovärdig erfarenhet av skyddsbehov behöver förmedlas för att uppfattas som sådan av Migrationsverket.

Många av dem som besökt rådgivningen längre perioder uttrycker en tacksamhet, somliga blir vänner. Tacken kan komma i samband med att ett uppehållstillstånd beviljas (och det kan komma ett tack även om det kanske inte alls är rådgivarnas förtjänst att någon fick uppehållstillstånd). Många är arga och frustrerade över hur de blivit behandlade av myndigheter i Sverige, en ilska som vi kan försöka visa att vi delar. I vissa fall möter vi även besvikelse och ilska som riktas mot oss. I bästa fall kan vi stå kvar och bära lite av besvikelsen, kanske kanalisera ilskan och frustrationen i ett gemensamt politiskt arbete, eller i vart fall ge ilskan ett erkännande och lära oss själva om hur den våldsamma svenska asylpolitiken verkar.

En strategi som är viktig för oss, för att kunna fortsätta med rådgivningen, är att inte arbeta ensam. I rådgivningen försöker vi arbeta tillsammans, med den som söker skydd i Sverige, med dennes vänner och stödpersoner, och alltid minst två från vår rådgivningsgrupp. Dessa samarbeten är viktiga inte minst för att lyckas få igenom ett uppehållstillstånd, eftersom det är så svårt. Och de är viktiga för att inte glömma att göra vad som behövs, kontakta ambassader, kolla ifall advokaten har tid att bistå, boka en tolk som har de rätta språkkunskaperna. Några av de relationer vi har byggt upp med skyddssökande har sträckt sig över flera år.

En annan viktig strategi är att sprida kunskap om rätten i sin praktik, och att rätten har sin specifika praktik. Det vill säga: hur lagstiftningen utspelar sig i praktiken och vad som är viktigt att tänka på i mötet med Migrationsverket är viktig kunskap i vårt större nätverk men också i förhållande till en bredare allmänhet. Kunskap om juridiken i praktiken och dess konsekvenser förmedlas genom kollektiva sessioner för kunskapsutjämning kring olika aktuella migrationsrättsliga frågor. Där bidrar deltagarna på mötet utifrån sina erfarenheter och kunskaper. Det kan handla om information om nya rättsliga riktlinjer från Migrationsverket eller generell information om asyllagstiftningen och asylprocessen. Det kan också handla om att reda ut missförstånd och söka svar på frågor som kommer från rykten om en ny praxis eller nya tolkningar efter ett aktuellt domstolsavgörande.

"Hur vi än gör så blir det fel" – avslutande reflektion

Detta kapitel har syftat till att analysera juridisk rådgivning i ärenden rörande asyl som en förhandling med ett våldsamt system och som försök att arbeta antirasistiskt. Vi återkommer i denna avslutande diskussion till frågan varför gör vi gör detta. Vad betyder den juridiska rådgivningen, mer än att försöka ge ett erkännande av erfarenheter av ett orättvist system, arbeta konkret för att uppehållstillstånd ska bli möjligt och stå kvar för att dela uppgivenhet och, någon gång, kanalisera ilska till politiskt relevant arbete?

I arbetet med denna text har vi ofta kommit till slutsatsen att rådgivningen behövs även om den är otillräcklig. I en globaliserad värld efterfrågar människor som är i utsatta situationer rådgivning och information. Detta är, trots allt, ett viktigt skäl till att erbjuda den. Att få juridisk rådgivning om den svenska asylprocessen kan vara ett halmstrå att gripa efter för den som har kategoriserats som utvisad i ett land som Sverige som definierar sig som en demokratisk rättsstat. Svenska lagar och migrationsmyndigheter ger löften om att opartiskt bedöma flyktingskäl, och Sverige har åtagit sig att följa internationella överenskommelser om mänskliga rättigheter. Att man som skyddssökande inom detta system behöver information och råd när man drabbas av, eller upptäcker, systemets orättvisor är enkelt att förstå. Det är också enkelt att förstå behovet av information när vi tänker på hur stor makt juridiken har över människors liv. För den som besöker vår rådgivning ger ett beslut om permanent uppehållstillstånd möjlighet att planera för en framtid i säkerhet, för sig och sina familjemedlemmar. Ett beslut om utvisning innebär att utvisas till en plats man flytt ifrån.

Ofta har vi känslan av att juridisk rådgivning ändå är att göra helt fel sak. Det är en känsla som har bäring i våra teoretiska resonemang om våld och rasism, och även i våra erfarenheter av att arbeta praktiskt med rådgivningen. På samma sätt som Sager och Kolankiewicz beskriver i sin studie av juridik som verktyg i arbete mot orättvisor, är rättens arena för människor som meddelats beslut om att de ska utvisas, i vårt sammanhang, "ett nödvändigt ont" (Sager & Kolankiewicz 2022:17). Vi känner även igen att kunskap om rätten och rättssystemet är en kunskap som ger makt, och därför blir kunskapsutjämning och informationsträffar om

rättigheter viktiga som en strategi för social och politisk förändring i bredare mening. Vårt arbete ger, därutöver, möjlighet att få syn på orättvisor som behöver bekämpas. Vi lär oss mycket om det system som vi vill göra motstånd mot, när vi möter människor som behöver information och råd. Genom alla beslut från Migrationsverket och domstolar vi läser får vi även syn på mikroförändringar över tid, det vill säga de systematiska sätt på vilka människors behov av skydd nekas, samt på effekterna av det teknifierade och distanserade språk på vilket detta görs. Vi blir bättre på att läsa mellan raderna, och kan utifrån våra möten identifiera underliggande argument som för med sig att människor kan utestängas, misstänkliggöras och tystas. Den kunskap vi får genom möten med skyddssökande är konkret och viktig för att kunna driva kampen för migranternas rättigheter, och även för att undervisa studenter om rättigheter. Det är en kunskap som gör det klart att juridisk rådgivning ska förstås som en liten, men viktig, del av kampen för migranternas rättigheter. Samtidigt kan vi aldrig nöja oss med att verka på den arenan med juridiken som verktyg.

Som vi försökte beskriva i den inledande vinjetten pågår den juridiska rådgivningen också i ett sammanhang av kamp för migranternas rättigheter där förhandlingar och kamper för såväl sociala och ekonomiska som politiska rättigheter är centrala. Det finns konflikter inte minst i relation till (i vårt fall) Migrationsverket och migrationsdomstolarna som är förhandlingsbara och konkreta. Samtidigt måste vi acceptera aporierna, och att det i rådgivningen inte finns möjlighet att lösa dilemmen genom att exempelvis anta en princip eller att inhämta mer kunskap och därför sedan kunna ta ”bättre” beslut. Snarare utgör aporierna, som Bäckström beskriver i sin avhandling, också en del av själva hjälpankets möjlighet i och med dess inneboende obestämbarhet. De gör att varje situation kräver ett kritiskt reflexivt engagemang kring oupplösliga motsägelser. I bästa fall skapar våra reflektioner möjligheter att verka produktivt.

Den juridiska rådgivningen är, sammanfattningsvis, små aktiviteter i ett större sammanhang. Samtalen vi har om rådgivning (och de samtal vi haft i arbetet med denna text) är en viktig del av det kritiskt reflexiva arbetet, att vi försöker förstå vad som pågår under rådgivningen, dess begränsningar och varför vi ändå ska fortsätta bedriva den. Vi ser vår rådgivningsverksamhet som ett exempel på en ambivalent antirasistisk ”rättslig praktik”, nämligen att kämpa för en värld utan våldsam

migrationskontroll. Enligt Walia är en no-border-politik en uppsättning idéer som främjar tanken på en gränslös värld. Den förmår avtäcka hur gränskontrollen påverkar människor och sträva efter, diskutera och drömma om ekonomiska, politiska och sociala regimer som inte enbart tjänar majoriteten av världens befolkning. I detta sammanhang utgör juridisk rådgivning i syfte att stötta människor genom den våldsamma gränsbyråkratin en av många olika tvetydiga antirasistiska praktiker.

Kapitlet har författats med stöd från Lunds universitets *Hållbarhetsfond*, projektet ”Juridisk kompetens för rätten att ha rättigheter” (Dnt SAMV 2022/358).